

Research Paper

Geopolitical Foundations of the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran with Turkey From a Constructivist Approach

Arash Soltani¹, Afshin Mottaqi Dastnaei^{2*}, Reza Simbar³

1- Ph.D. Student of in Political Geography, Kharazmi University, Tehran, Iran.

2- Associate assistant Professor, Department of Political Geography, Kharazmi University, Tehran, Iran.

3- Associate Professor, Department of Political Science and International Relations, Gilan University, Rasht, Iran.

Received:2020/06/01

Revised: 2020/08/09

Accepted:2020/08/09

Use your device to scan and read the article online

DOI:

10.30495/jzpm.2020.4279

Keywords:

Geopolitical Foundations, Foreign Policy, Islamic Republic of Iran, Turkey.

Abstract

One of the most important responsibilities of any country is to regulate its foreign relations with other countries through foreign policy, and in the meantime, one of the most important variables influencing the formation of foreign policy is the geopolitical foundations. The Islamic Republic of Iran, due to its proximity to various geopolitical and geostrategic regions, must use these foundations to achieve maximum national goals and interests in its foreign policy. In exploiting these foundations, in some areas with other countries, especially with neighboring countries, contradictions and contrast occur in some cases. Meanwhile, one of the countries whose actions and policies have always been important and effective for the Islamic Republic of Iran is Turkey. As one of the most important players and neighbors of Iran in the region of Southwest Asia, this country has always been in competition with the Islamic Republic of Iran to achieve national goals and interests in its foreign policy and has to establish national interests in the region of these two countries. And Communication (interaction-confrontation) has taken place in various fields, and this issue doubles the need to study the relations between the two countries. The present research is descriptive-analytical in terms of methodology and is applied in terms of the type of research. The geopolitical foundations influencing the foreign policy of the Islamic Republic of Iran in relation to Turkey are: how the two countries relate to the United States and Israel, competition in Central Asia and the Caucasus, the Kurdish issue, Shiite geopolitics and how to respond to regional developments including Iraq and Syria. Findings show that in accordance with the policies adopted by both countries in the region, the Islamic Republic of Iran has chosen relations from the interactive to competitive spectrum to Turkey in order to achieve maximum national interests.

Citation: Soltani , A., Mottaqi Dastnaei, A., Simbar , R., Geopolitical Foundations of the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran with Turkey From a Constructivist Approach: Journal of Regional Planning. 2022: (45): 109-122.

***Corresponding Author:** Afshin Mottaqi Dastnaei

Address: Associate assistant Professor, Department of Political Geography, Kharazmi University, Tehran, Iran

Tell: 09125984416

Email: afshin_mottaghi@yahoo.com

Extended Abstract

Introduction

One of the most important responsibilities of any country is to regulate its foreign relations with other countries through foreign policy, and among these, geopolitical foundations are one of the most important variables in shaping the foreign policy of countries. How the foreign policy of the Islamic Republic of Iran is influenced by the geopolitical foundations and how to use these components for greater dynamism and efficiency in relation to Turkey is the main issue of the present study. The Islamic Republic of Iran needs to establish relations with other countries, especially neighboring countries, in order to influence regional developments and secure national interests and increase security in the national and global dimensions. Meanwhile, Turkey, as one of the most important players in the region of Southwest Asia, seeks to increase its geopolitical sphere of influence in the region to achieve its national goals and interests. Therefore, the present study aims to provide a comprehensive analysis of the geopolitical relations between the two countries and to extract the geopolitical components affecting the foreign policy of the Islamic Republic of Iran in relation to Turkey.

Methodology

The present research is considered descriptive-analytical methodology and applied in terms of research type. The method of collecting data and information of this research is documentary-library and by studying the available books, articles and dissertations as well as internet resources. After collecting and classifying information, their analysis has been done through descriptive and based on thinking, logic and reasoning.

Results and discussion:

Central Asia and the Caucasus

The limited possibilities and new opportunities created by the developments

in Central Asia have caused the relations between Iran and Turkey in the region to tend towards a kind of confrontation and competition from the beginning of the emergence of new states in this region, so that the elements and dimensions This competition prevents the formation of a central nucleus consisting of two regional powers, namely Iran and Turkey, in the Central Asian region and the Caucasus. In this regard, the obstacles to convergence between Iran and Turkey in this region are mostly around the three main aspects, namely ideological, geopolitical (confrontation of regional maps) and finally economic competition, crystallized and concentrated.

United States of America

One of the factors that has seriously influenced the construction of the geopolitical structure governing Turkish-Iranian relations is the changing subject of the United States and the type of relationship and Ankara's view of Tehran based on Washington's considerations that have led to the formation of perceptions and actions in the minds. Iranian officials. In recent years, despite numerous disagreements with Washington, Ankara has maintained a special position for the United States in its foreign policy and has tried not to confront the country directly. However, the Islamic Republic of Iran has a strategic difference with the United States based on the norms and identities derived from the Islamic Revolution, and this has a significant impact on the foreign policy of the Islamic Republic of Iran in relation to countries such as Turkey, which is a strategic ally of the United States.

Israel

After the victory of the Islamic Revolution in Iran, despite the stability of some influential factors in foreign policy, the foreign policy of this country towards Israel underwent a fundamental change. Among Iran's neighbors, Turkey has established extensive political, scientific,

military, intelligence, and trade relations with Israel over the past decades. Meanwhile, one of the most important concerns of the Islamic Republic of Iran in the Middle East is how Turkey relations with Israel. Turkish-Israeli cooperation in the region is very crucial for Iran. It can be said that if Turkey and Israel converge in the region, we will see tension in Iran-Turkey relations and also the beginning of insecurity in the region. Conversely, if the two countries diverge, the positions of Iran and Turkey will become closer and will also see a reduction in conflicts between countries in the region.

Iraq

The Islamic Republic of Iran, as one of Iraq's most important and influential neighbors, has more opportunities than its other regional rivals. Another influential country in the developments in Iraq is Turkey, which has a more security approach to Iraq. The process of forming a government in Iraq after the US occupation turned into a rivalry between Ankara and Tehran. Both countries competed to secure their friendship with the central government in Baghdad and other influential actors in Iraqi politics. However, the old security concerns of Turkey and Iran, which stemmed from the potential independence of a Kurdish country, led them to put aside their differences and rivalry and participate in joint efforts to contain the common threat.

Syria

Due to its special geopolitical position, Syria has always been considered by the centers of power in the international system. With the onset of the Arab Spring in the region, Iran and Turkey apparently had similar views. Over time, their strategic and ideological differences led to competition between the two countries. The prolongation of the crisis and, as a result,

the complication of its dimensions, have led to an increasing conflict of interests among the actors involved in the crisis. Each of these actors pursues different policies and actions depending on their identity and interests.

Conclusion

Geopolitics has played a vital role in Turkish-Iranian relations throughout history; In this regard, it can be said that components such as relations with the United States and Israel, NATO, the Central Asian region and the Caucasus, the Alawite debate in Turkey, Shiite geopolitics and the issue of Pan-Turkism have led to the divergence of their relations; And in issues such as the Kurdish issue, Iran's nuclear program and security developments in the region, especially developments in neighboring countries, relations between the two countries have been convergent and interactive. In periods when Turkey's relations with the above-mentioned countries were friendly and warm, such as Turkey's membership in NATO and the establishment of political and economic relations with them, and due to their hostile relations with Iran, the Islamic Republic of Iran's foreign policy towards Turkey became competitive and divergent. This is in complete contradiction with the geopolitical codes of both countries (foreign policy and national interests). Islamic Iran had a friendly and convergent relationship. Therefore, it can be said that as long as economic, geopolitical, political and ideological motives are evident in the relations between the two countries, competition will play an important principle in the behavior pattern of the two countries.

مقاله پژوهشی

بنیان‌های ژئوپلیتیکی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران با ترکیه از دیدگاه سازه‌انگاری**

آرش سلطانی^۱، افشین متقی دستنابی^۲، رضا سیمبر^۳

۱- دانشجوی دکتری گروه جغرافیای سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

۲- دانشیار گروه جغرافیای سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

۳- استاد گروه علوم سیاسی و روابط بین الملل دانشگاه گیلان، رشت، ایران.

**- این مقاله مستخرج از رساله دکتری می‌باشد.

چکیده

از مهم‌ترین مسئولیت‌های هر کشوری تنظیم روابط خارجی خود با دیگر کشورها از راه سیاست خارجی است و در این بین از مهم‌ترین متغیرهای مؤثر در شکل‌گیری خط‌مشی سیاست خارجی کشورها، بنیان‌های ژئوپلیتیک می‌باشد. جمهوری اسلامی ایران نیز به واسطه همجواری با مناطق ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی متعدد می‌بایست از این بنیان‌ها برای دستیابی به اهداف و منافع ملی حداکثری در سیاست خارجی خود استفاده کند. در بهره‌برداری از این بنیان‌ها، بناچار در بعضی از مناطق با دیگر کشورها بویژه با کشورهای همسایه، تناقضات و تضادهایی در برخی موارد پیش می‌آید. در این میان یکی از کشورهایی که اقدامات و سیاست‌های آن برای جمهوری اسلامی ایران همواره مهم و تأثیرگذار بوده است، ترکیه می‌باشد. این کشور به عنوان یکی از مهم‌ترین بازیگران و همسایگان ایران در منطقه جنوب‌غرب آسیا، برای دستیابی به اهداف و منافع ملی در سیاست خارجی خود همواره با جمهوری اسلامی ایران در رقابت بوده و دستیابی به منافع ملی در منطقه این دو کشور را مجبور به برقراری ارتباط (تعامل - تقابل) در زمینه‌های گوناگون کرده است و این مسئله لزوم بررسی روابط دو کشور را دوچندان می‌کند. این پژوهش از نظر روش‌شناسی توصیفی - تحلیلی بوده و از نظر نوع پژوهش، کاربردی بشمار می‌رود. مهم‌ترین بنیان‌های ژئوپلیتیکی مؤثر بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در ارتباط با ترکیه عبارتند از: چگونگی ارتباط دو کشور با آمریکا و اسرائیل، رقابت در آسیای مرکزی و قفقاز، مسئله کردها، ژئوپلیتیک شیعه و نحوه واکنش به تحولات منطقه از جمله عراق و سوریه است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد متناسب با سیاست‌های اتخاذی هر دو کشور در منطقه، جمهوری اسلامی ایران برای دستیابی به منافع ملی حداکثری، روابطی از طیف تعاملی تا رقابتی را نسبت به ترکیه انتخاب کرده است.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۳/۱۲

تاریخ داوری: ۱۳۹۹/۰۵/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۵/۱۹

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن
مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید

DOI:

10.30495/jzpm.2020.4279

واژه‌های کلیدی:

بنیان‌های ژئوپلیتیکی، سیاست خارجی، جمهوری اسلامی ایران، ترکیه

* نویسنده مسئول: افشین متقی دستنابی

نشانی: دانشیار گروه جغرافیای سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

تلفن: ۰۹۱۲۵۹۸۴۴۱۶

پست الکترونیکی: afshin_mottaghi@yahoo.com

یکی از مهم‌ترین مسئولیت‌های هر کشوری تنظیم روابط خارجی خود با دیگر کشورها از راه سیاست خارجی است و در این میان بنیان‌های ژئوپلیتیکی از مهم‌ترین متغیرهای مؤثر در شکل‌گیری خط‌مشی سیاست خارجی کشورها می‌باشد (Golkarami, 2017: 11)؛ به طوری که چشم‌پوشی از این بنیان‌ها ممکن است تمامیت ارضی، امنیت ملی، بقا و موجودیت یک کشور را به خطر اندازد. این مؤلفه نقشی بسزا در تأمین منافع ملی کشورها دارد و بهره‌برداری از این بنیان‌ها تا اندازه زیادی می‌تواند این منافع را تأمین کند. بدین ترتیب، چگونگی تأثیرپذیری سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از بنیان‌های ژئوپلیتیکی و چگونگی بکارگیری این مؤلفه‌ها برای پویایی و کارآمدی بیش‌تر در ارتباط با ترکیه، مسئله اصلی این پژوهش است.

کشور ایران همیشه در کانون سیاست‌ها و استراتژی‌های جهانی بوده و هم‌چنین، در یکی از حساس‌ترین موقعیت‌های ژئوپلیتیکی جهان قرار گرفته است. جمهوری اسلامی ایران برای اثرگذاری در تحولات منطقه‌ای و تأمین منافع ملی و افزایش امنیت در بُعد ملی و جهانی، نیازمند برقراری ارتباط با سایر کشورها بویژه کشورهای همسایه است و در این ارتباط نیازمند بکارگیری بنیان‌های ژئوپلیتیکی در استراتژی سیاست خارجی خود است.

در این میان، کشور ترکیه به عنوان یکی از مهم‌ترین بازیگران در منطقه جنوب‌غرب آسیا، در پی افزایش حوزه نفوذ ژئوپلیتیکی خود در منطقه جنوب‌غرب آسیا و دستیابی به اهداف و منافع ملی خود می‌باشد. به همین جهت جمهوری اسلامی ایران می‌بایست استراتژی سیاست خارجی خود را به نحوی تدوین نماید که با بهره‌گیری از زیربناهای ژئوپلیتیکی‌اش، بتواند به منافع ملی خود در رابطه با ترکیه دست یابد. بنابراین، پژوهش حاضر با هدف ارائه تحلیلی جامع و کامل از روابط ژئوپلیتیکی دو کشور و استخراج مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی مؤثر بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در ارتباط با ترکیه را مورد مداخله قرار می‌دهد. بنابراین ملاحظات و با توجه به اینکه ترکیه به یکی از بازیگران کلیدی در خاورمیانه تبدیل شده، شناخت و بررسی بنیان‌های ژئوپلیتیکی مؤثر بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در رابطه با این کشور، می‌تواند به دستگاه سیاست‌گذاری خارجی جهت ارتقاء منافع ملی جمهوری اسلامی ایران کمک کند. از آنجا که هر پژوهش، بدلیل ایجاد تمرکز تحقیقاتی، پیرامون یک یا چند سؤال اساسی ایجاد می‌شود، سؤال‌های تحقیق عبارتند از: بنیان‌های ژئوپلیتیکی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در رابطه با ترکیه کدامند؟ و این بنیان‌ها چه اثراتی بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران نسبت به ترکیه دارند؟

مطالعه متغیر ژئوپلیتیک به عنوان یک عامل مؤثر در سیاست خارجی از اواخر قرن نوزدهم که ارتباطات میان واحدهای سیاسی شکلی پیچیده‌تر به خود گرفته است، توسعه چشمگیری داشته است. کارهای آغازین در این زمینه از سوی افرادی همچون «بی سر راپی، دب لیو بروک، هربرت سایمون و ریچارد اسنایدر» پی‌ریزی شد.

بایرام سینکایا (۲۰۱۹) در کتاب «روابط ایران و ترکیه پس از انقلاب اسلامی ۱۹۷۹» به این نتیجه رسیده‌است که افزون بر ملاحظات ژئوپلیتیک، هویت‌های مذهبی و قومیتی متفاوت ایران و ترکیه نیز نقشی بسیار مؤثر در روابط ترکیه و جمهوری اسلامی ایران داشته، به گونه‌ای که تمایزات هویتی، نقش مکملی در رقابت منطقه‌ای بین دو کشور و نگرانی‌های امنیتی آن‌ها ایفا کرده‌است. آدریس لزاگ (۲۰۱۸) نیز در کتاب «پایداری و نوسانات در روابط ایران و ترکیه بین سال‌های ۲۰۰۲-۲۰۱۸: دوست متحد یا رقیب متحد» به بررسی نقش سه عامل موقعیت ژئوپلیتیک، روابط اقتصادی و نقش نخبگان بر روابط دو جانبه بین ایران و ترکیه پرداخته و در این بین نقش نخبگان را در اتخاذ تصمیمات سیاست خارجی دو کشور در این دوره بسیار مهم و تعیین‌کننده دانسته است.

محمدحسین افشردی (۲۰۰۷) در رساله دکتری خود تحت عنوان «تحلیل ژئوپلیتیکی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در منطقه قفقاز و ارائه الگوی مناسب»، با ارائه یک تحلیل ژئوپلیتیک، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در منطقه قفقاز را مورد نقد و بررسی قرار داده و ضعف توجه به عوامل ژئوپلیتیک در تدوین سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، از مهم‌ترین دلایل وقوع روند مزبور می‌باشد. احمد داووداوغلو (۲۰۱۶) نویسنده ترک در کتاب «عمق استراتژیک؛ موقعیت ترکیه در صحنه بین‌الملل»، در بخش سوم کتاب خود به بررسی مناسبات ایران و ترکیه به عنوان دو همسایه قدرتمند منطقه از نظر سیاست جغرافیایی پرداخته که طی سالیان اخیر علی‌رغم اختلاف‌نظر در برخی از مسائل منطقه‌ای، تحولی مثبت و سازنده را شاهد بوده و ثمرات این تحول در عرصه‌های گوناگون سیاسی، اقتصادی و فرهنگی بروز یافته و کماکان با روند رو به رشد ادامه دارد. هم‌چنین، سلیمان الیک (۲۰۱۵) دیگر نویسنده ترک نیز در کتاب «روابط ایران و ترکیه از ۱۹۷۹-۲۰۱۱» توضیح واقع‌بینانه و قابل فهمی از روابط دیپلماتیک، امنیتی و انرژی بیش از سی سال ایران و ترکیه را ارائه می‌دهد و در انجام این کار اهمیت هر دو کشور و روابط آنها با یکدیگر را به چشم‌انداز گسترده سیاسی

است که ژئوپلیتیک از رابطه میان سه عنصر اصلی به وجود می‌آید که عبارتند از: «رقابت» که مولد سیاست است، «قدرت» که پدیده‌ای سیاسی است و «جغرافیا» که فضای لازم را برای محیطی ساختن رقابت سیاسی در اختیار می‌گذارد (Mujtahedzadeh, 2012: 8-9). به این ترتیب ژئوپلیتیک به بررسی ارتباط انسان با طبیعت، ارتباط قدرت ملی و جغرافیا یا ریشه‌های جغرافیایی قدرت ملی و میزان امکان تغییر عوامل زیست‌محیطی در جهت رفع نیازهای انسانی و ملی می‌پردازد. قدرت ملی و کنترل سرزمینی کانون این نظریه است؛ در واقع جوهر ژئوپلیتیک را قدرت تشکیل می‌دهد (همان).

بنیان‌های ژئوپلیتیک

منظور از بنیان‌های ژئوپلیتیک متغیرهایی هستند که محصول تأثیر و تأثر عوامل سیاسی و جغرافیایی بر روی هم هستند به طوری که پدیدارهای حاصله از کنش و واکنش آنها بر همدیگر، نه صرفاً جغرافیایی‌اند و نه صرفاً سیاسی بلکه آنها عواملی هستند که سیاست داخلی یک کشور و هم‌چنین، روابط آن را با دیگر کشورها و بازیگران عرصه بین‌المللی به میزان زیادی تحت تأثیر قرار می‌دهند و این جدای از مسائلی در هر کدام از جنبه‌های صرفاً امور ایدئولوژیکی، سیاسی، اجتماعی و غیره کشورهاست. بنابراین، متغیرهای ژئوپلیتیک حاصل روابط متقابل عوامل جغرافیایی، محیطی و عامل سیاست و قدرت است که در این رابطه عوامل جغرافیایی و محیطی به عنوان متغیر مستقل و عامل سیاست و قدرت به عنوان متغیر وابسته نقش‌آفرینی می‌کنند (Hossein Purpooyan, 2013: 9).

سیاست خارجی

سیاست خارجی عبارت است از مجموعه خط‌ومشی‌ها، تدابیر، روش‌ها و انتخاب موضوعی که یک دولت در برخورد با امور و مسائل خارجی در چارچوب اهداف کلی حاکم بر نظام سیاسی اعمال می‌کند. به عبارت دیگر، سیاست خارجی بازتاب اهداف و سیاست‌های یک دولت، در صحنه روابط بین‌الملل و در ارتباط با سایر دولت‌ها، جوامع، سازمان‌های بین‌المللی، نهضت‌ها، افراد بیگانه و حوادث و اتفاقات جهانی است. بنابر تعریف فوق، سیاست خارجی هر کشوری شامل دو قسمت مجزا است: الف) اهداف ملی که هر کشوری در صحنه بین‌الملل تعقیب می‌کند و در صدد تحصیل آنها بر می‌آید. ب) سیاست‌ها و روش‌هایی که برای رسیدن به اهداف مزبور اتخاذ و اعمال می‌شود. بنابراین نقطه آغاز در سیاست خارجی هر

منطقه‌ای پیوند می‌دهد. عاریف کسکین^۱ (۲۰۱۷) محقق ترک در مقاله «مروری بر روابط ایران و ترکیه» به روابط ایران و ترکیه در دوران ریاست جمهوری آقای احمدی‌نژاد و تلاش دو کشور جهت بهبود و ارتقای روابط اشاره می‌کند؛ اما برخی مسائل از جمله دیدگاه‌های متفاوت ایدئولوژیک، موضوعات گوناگون دو کشور در سطح جهانی، سیاست‌های متفاوت و صف‌بندی، از جمله موانع نزدیکی بیش از حد دو کشور می‌باشد. حسین جهانگیری (۲۰۱۲) در مقاله «تحلیلی بر ژئوپلیتیک سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران» راهکار جمهوری اسلامی ایران برای دستیابی به حداکثر منافع ملی را احیاء و تقویت موقعیت ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک و ژئوکالچری به‌همراه ایجاد پیوند با عناصر هویتی در سیاست خارجی با مرلفه ایرانیت عنوان و بر بررسی دقیق استراتژی ژئوپلیتیک کشورها بویژه کشورهای همسایه تأکید می‌کند. گراهام فولر (۲۰۰۵) در کتاب «قبله عالم ژئوپلیتیک ایرا»، به تشریح ویژگی‌های ژئوپلیتیک ایران و مناسبات آن با همسایگان به صورت توصیفی پرداخته است اما به تدوین استراتژی در سیاست خارجی نیاندیشیده است. یدالله کریمی‌پور در مطالعات و پژوهش‌های خود با نگاهی ژرف به ژئوپلیتیک و جایگاه کشورهای پیرامونی و نزدیک پیرامون در سیاست خارجی ایران، به موقعیت محوربودن ژئوپلیتیک در سیاست خارجی و مطالعات آن باور دارد. عابد گل‌کرمی (۲۰۱۷) نیز در رساله دکتری با عنوان «تبیین سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از دیدگاه ژئوپلیتیک و ارائه الگوی بهینه منطقه‌ای»، بیان می‌دارد که جمهوری اسلامی ایران با در پیش گرفتن رویکرد ژئوپلیتیک به عنوان بنیاد استراتژی سیاست خارجی خود، می‌تواند به الگوی بهینه در منطقه دست یابد.

ژئوپلیتیک

واژه ژئوپلیتیک / Geopolitics از ترکیب دو کلمه «ژئو/Geo» که مراد از آن در اینجا «کره‌زمین» است و «پلیتیک / politics» که «سیاست» معنی دارد، به وجود می‌آید. این ترکیب را می‌توان به کنایه «سیاست‌جغرافیایی» معنی کرد؛ ولی منظور از ترکیب ژئوپلیتیک این نیست، بلکه مطالعه سیاستی را هدف دارد که جهان‌شمول باشد و یا اینکه در سطح مناطق تعریف شده جغرافیایی در صحنه جهانی، رقابت سیاسی میان قدرت‌ها را مطالعه کند؛ ژئوپلیتیک هم‌چنین، از نقش‌آفرینی‌های سیاسی- محیطی در چهارچوب مفهوم «قدرت» بحث می‌کند. به این ترتیب، ژئوپلیتیک را می‌توان «مطالعه رقابت میان قدرت‌ها، برای ایجاد سلطه بر منطقه یا جهان با استفاده از امکاناتی که محیط جغرافیایی در اختیار می‌گذارد»، تعریف کرد. در این بازتاب

¹- Arif Keskin

عوامل، نوعی جهان‌بینی ایجاد می‌کنند و بر الگوهای تعامل بین‌المللی اثر می‌گذارند (Mottaqi, 2016: 147).
بر پایه این نظریه، اقدامات بازیگران را هنجارها و انتظارات یکسان نسبت به رفتار مناسب و ارزشها هدایت می‌کنند. از این دیدگاه بازیگران بر مبنای هنجارها تصمیم‌گیری کرده و بر مبنای پیشینه عوامل ذهنی، تجربه فرهنگی- تاریخی و مشارکت نهادها سیاستگذاری می‌کنند و هویت بازیگران در جریان تعامل‌های شکل گرفته میان آنها و نظام معنایی به وجود آمده در پی آن، شکل گرفته که منافع و سیاست خارجی آنها را نسبت به هم شکل داده است.

مواد و روش پژوهش

این پژوهش از نظر روش‌شناسی توصیفی - تحلیلی بوده و از نظر نوع پژوهش، کاربردی بشمار می‌رود. روش گردآوری داده‌ها و اطلاعات این پژوهش به صورت اسنادی- کتابخانه‌ای و با مطالعه کتب، مقالات و پایان‌نامه‌های در دسترس و همچنین، منابع اینترنتی می‌باشد. پس از گردآوری و طبقه‌بندی اطلاعات، تجزیه و تحلیل آنها از راه توصیفی و مبتنی بر تفکر و منطق و استدلال صورت گرفته است. مبدأ زمانی که برای بررسی و مطالعه موضوع در نظر گرفته شده، تبیین بنیان‌های ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران با ترکیه از زمان وقوع انقلاب اسلامی تاکنون با استفاده از دیدگاه سازه‌انگاری می‌باشد.

محدوده مورد مطالعه

جمهوری اسلامی ایران به لحاظ جغرافیایی در آسیای جنوب غربی قرار گرفته است. مبنای قرار گرفتن ایران در این منطقه در گام اول جغرافیا و موقعیت جغرافیایی است که زمینه شکل‌گیری دیگر عوامل فرهنگی، سیاسی و اقتصادی شده‌است و باعث پیوند ایران با این کشورها و اشتراکات آنها با یکدیگر شده‌است (Ebrahimi and Akhavan, 2010: 1). در ترکیب فضایی اکثر ملت ایران هم آریایی نژاد، فارسی زبان، مسلمان شیعه و واجد فرهنگ و رسوم ایرانی هستند و هم در فضای جغرافیایی پیوسته و واحد بخش مرکزی و گسترده فلات ایران در کنار یکدیگر سکونت دارند (Hafez Nia, 2002: 35).

یکی از همسایه‌های مهم جمهوری اسلامی ایران در منطقه، کشور ترکیه می‌باشد که در شمال غربی ایران واقع شده است. این کشور همچنین، با دو کشور اروپایی و شش کشور آسیایی همسایه می‌باشد که از سمت شمال و شمال شرق با کشورهای گرجستان و ارمنستان، از شرق با آذربایجان (جمهوری خودمختار

کشوری، نیازها و آرمان‌هایی است که به عنوان اهداف ملی بیان، و برای تحقق و تأمین آنها تلاش می‌شود (Mohammadi, 1997: 23). بدین ترتیب، مطالعه سیاست خارجی در واقع تلاش برای فهم و درک کنش کشورها و رفتار آنها در قبال کشورهای دیگر و محیط بین‌المللی است. بر این اساس، سیاست خارجی این گونه تعریف می‌شود: «مجموعه‌ای از اهداف، دستورالعمل‌ها یا نیات که توسط مقامات رسمی یا نهادهای حاکمیتی در رابطه با کنش‌گران یا شرایط محیطی خارج از حاکمیت دولت-ملت طراحی شده و هدف آن تأثیرگذاری بر هدف به شیوه موردنظر سیاست‌گذاران است». از این رو سیاست خارجی حوزه‌ای از تعاملات سیاسی کشورها است که از ژئوپلیتیک متأثر می‌شود (Sajjadpour, 2004: 125).

نظریه سازه‌انگاری

سازه‌انگاری^۱ از جمله نظریات دارای هستی‌شناسی ضد ماتریالیستی^۲ است که با رویکردی انتقادی معتقد است رویکردهای خردگرا به دلیل کم‌توجهی به عنصر فرهنگ و مجموع انگاره‌ها^۳ در تحلیل مسائل پیرامون دچار نقصان می‌باشند و برای تفسیری جامع از عرصه بین‌الملل باید انگاره‌ها، قواعد، هنجارها و فرهنگ را نیز دخیل دانست (Lupovici, 2019: 18).

بنابراین، سازه‌انگاری قائل به دیدگاه بینابینی است؛ یعنی از یک سو به نقش ایده‌ها، ذهنیات، قواعد، هنجارها، فرهنگ و رویه‌ها توجه دارد و از سوی دیگر نقش عوامل مادی و فیزیکی را نیز کاملاً مردود نمی‌داند. به سخن دیگر، این نظریه بر آن است که نمی‌توان روابط میان دولت‌ها و سیاست بین‌الملل را در حد یک سلسله تعاملات و رفتارهای عقلانی و در چارچوب‌های صرفاً مادی و فیزیکی در سطوح ملی و بین‌المللی تقلیل داد، بلکه باید به عوامل ناشی از نقش انگاره‌ها، قواعد و هنجارها در شکل‌دهی روابط بین‌الملل در کنار ساخت مادی آن توجه داشت و در رابطه با تأثیر هنجارها، ذهنیت و عوامل فکری در شکل‌دهی به رفتار کنشگران، جایگاه ویژه‌ای را برای هویت، ذهنیت، هنجارها و انگاره‌ها و بویژه فرهنگ قائل شد (Philpott, 2019: 32). روی هم رفته، می‌توان گفت سازه‌انگاران قدرت را صرفاً در عوامل مادی خلاصه نمی‌نمایند و بر قدرت ایده‌ها و اندیشه‌ها تأکید دارند. برای سازه‌انگاران سازه‌های تمدنی، عوامل فرهنگی، هویت‌های دولتی و غیره همراه با اینکه چگونه به منافع دولت‌ها و الگوهای برآیندها شکل می‌دهند، مهم است. مجموعه این

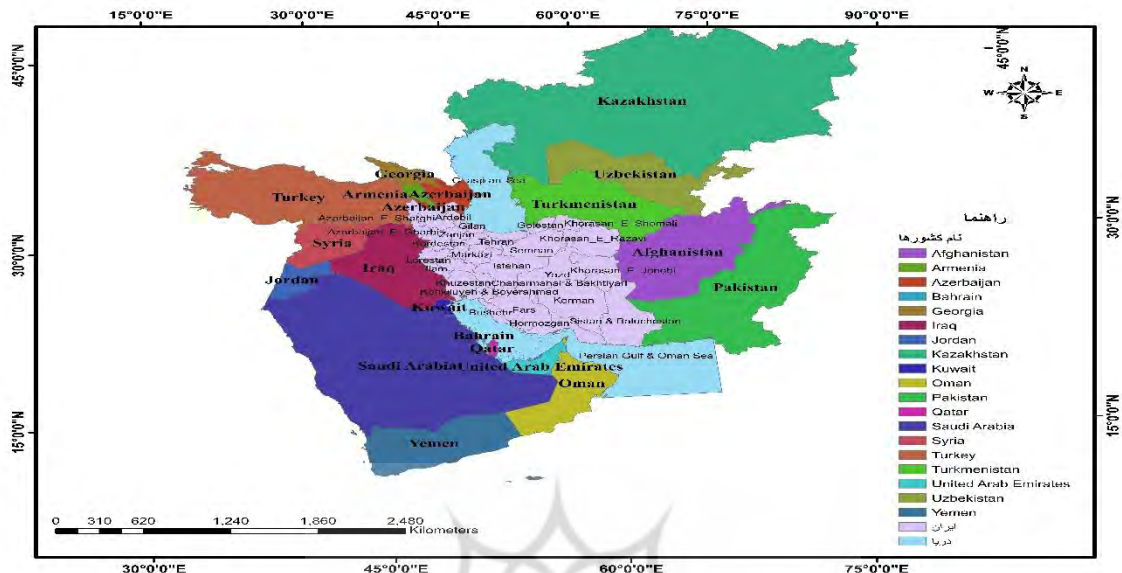
3- Images

1- Constructivism

2- Non-Materialistic Ontology

هستند. در ترکیه افزون بر ترک‌ها و کردها، عده‌ای یونانی، ارمنی، گرجی و عرب نیز سکونت دارند (Abolghasemi and Ardoush, 2000:113).

نخجوان) و ایران، از جنوب و جنوب شرق با سوریه و عراق، از شمال با دریای سیاه و از سمت غرب با یونان و بلغارستان هم مرز می باشد (Akhbari, 2004: 3). تنوع نژادی ترکیه وجه غالب نژادی در این کشور است. بیش از ۹۹/۸ درصد از جمعیت ترکیه را مسلمانان تشکیل می‌دهند و تعداد کمی نیز از سایر ادیان

شکل ۱- نقشه موقعیت جغرافیایی ایران و ترکیه - (منبع: داده های پژوهش، ۱۳۹۹).

آسیای میانه برای دست‌یابی به منافع در سطح منطقه‌ای و بین المللی و خلاء استراتژیک در آسیای میانه بویژه پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی بسیاری از کشورها از جمله ایران را ترغیب کرد تا نقش فعالی در این منطقه حیاتی جهان داشته باشند. به بیان دیگر، می‌توان گفت این رقابت‌ها بیش‌تر بخاطر اهمیت اقتصادی و استراتژیک منطقه است (AI-Nouimat, 2019:2).

با پایان جنگ سرد، سیاست‌های کشور ترکیه چالش‌های جدی را برای اعمال مؤثر سیاست خارجی ایران در این منطقه ایجاد کرده‌است. مهم‌ترین دلیل توجه خاص ترکیه به مناطق مجاور خود، بویژه کشورهای همسایه، یعنی آسیای مرکزی و قفقاز، فروپاشی شوروی و در نتیجه، تغییر در ماهیت تهدیدهای امنیتی از تهدیدهای خارجی به تهدیدهای داخلی و همچنین ایجاد فرصت‌های جدید در منطقه آسیای مرکزی قفقاز می‌باشد. آن چه مسلم است حضور ترکیه در عرصه‌های سیاسی، اقتصادی، بویژه فرهنگی و زبانی، چالشی جدی برای سیاست خارجی جمهوری‌اسلام ایران در آسیای مرکزی بشمار می‌رود (Sinkaya, 2019: 38). هردو کشور با هم رقابت منطقه‌ای برای رهبری در میان کشورهای تازه استقلال‌یافته در آسیای مرکزی و قفقاز دارند. جمهوری‌اسلامی ایران به دلیل موقعیت جغرافیایی خود دارای مزیت نزدیکی به این کشورها پس از

بحث و ارائه یافته‌ها

از نظر ملاک‌های ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک، ایران تنها پناهگاه قابل‌اطمینان و درازمدت ترکیه بین همسایگانش بشمار می‌رود. چنانکه روابط استراتژیک دو کشور در سال‌های ۱۹۲۹ تا ۱۹۸۰، شاهی بر این ادعاست. با وقوع انقلاب اسلامی ۱۹۷۹ در ایران، رویکرد سیاست خارجی این کشور نسبت به گذشته به شدت تغییر کرد و در نتیجه منجر به یک ایجاد یک رابطه دو جانبه متفاوت با ترکیه شد که عمدتاً به دلیل اختلافات استراتژیک بسیاری بود که بین دو همسایه بوجود آمد (Ozcan, 2010 & Ozdamar). معیارها و متغیرهای گوناگونی در گسترش و کاهش روابط دو کشور مؤثر هستند که باعث تعامل و رقابت دو کشور در برخی مسائل منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای می‌شود. این مقاله قصد دارد به عوامل و متغیرهایی که در روابط دو کشور پس از انقلاب اسلامی ایران تأثیرگذار بوده و به نقش هر متغیر در شکل‌گیری روابط دو کشور بپردازد.

آسیای مرکزی و قفقاز

آسیای مرکزی و قفقاز مناطق حساسی هستند که بواسطه ثروت‌های بزرگ معدنی و نفتی عرصه جدی رقابت‌جویی قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای برای نفوذ و کسب قدرت در این منطقه شده است. سیاست قدرت‌های بزرگ برای کنترل

شوروی بود. از طرفی اما ترکیه در حال تبلیغ «مدل ترکی» بود و بر پیوندهای قومی ترکی، سکولاریسم، ادغام در مؤسسات اقتصادی و سیاسی غربی تأکید می‌کرد؛ با این حال، اگرچه ترکیه قادر به خنثی‌سازی نفوذ روسیه و ایران در فضای پس از اتحاد جماهیر شوروی نبود، ولی توانست روابط مطلوبی با آذربایجان و گرجستان در قفقاز و با ترکمنستان، قزاقستان و قرقیزستان در آسیای مرکزی ایجاد کند. در مقابل ایران نیز توانست روابط خود را با تاجیکستان و ارمنستان تقویت کند (3:2013, §§§).

بنابراین محدودیت امکانات و فرصت‌های جدید به وجود آمده از تحولات در آسیای مرکزی، سبب شده تا از آغاز ظهور دولت‌های نوپدید در این منطقه، روابط ایران و ترکیه در منطقه به سمت نوعی تقابل و رقابت تمایل داشته باشند، به شکلی که عناصر و ابعاد این رقابت مانع از شکل‌گیری یک هسته مرکزی متشکل از دو قدرت منطقه‌ای یعنی ایران و ترکیه در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز می‌شود. در این زمینه، موانع همگرایی میان ایران و ترکیه در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز بیشتر پیرامون سه وجه اصلی یعنی ایدئولوژیک، ژئوپلیتیک (تقابل نقش‌های منطقه‌ای) و در نهایت رقابت اقتصادی، متبلور و متمرکز است (96:2012, Rafi and Mazlumi).

ایالات متحده آمریکا

یکی از عواملی که به گونه‌ای جدی در ساخت‌یابی ساختار ژئوپلیتیکی حاکم بر روابط ترکیه و ایران تأثیر گذاشته، موضوع متغیر آمریکا و نوع ارتباط و نگاه آنکارا به تهران بر مبنای ملاحظات واشنگتنی است که سبب برساخته شدن تصورات و کنش‌های ناشی از آن در اذهان مقامات ایرانی می‌شود. بر همین اساس، طی نیم قرن گذشته، ترکیه همواره در نقش یک الگوی منطقه‌ای از ترکیب اسلام و سکولاریسم و به عنوان یک کشور نسبتاً دموکراتیک مسلمان، به پیش‌برد سیاست‌های آمریکا به صورت مستقیم و غیرمستقیم در مناطقی چون غرب آسیا، قفقاز، خزر، بالکان و آسیای مرکزی کمک کرده است (3:2015, Vosoughi and Rezaei). روابط ترکیه و آمریکا در طول سال‌های اخیر با فراز و نشیب‌های زیادی مواجه شده است. در سال‌های اخیر آنکارا با وجود اختلافات بی‌شمار با واشنگتن، همچنان جایگاهی ویژه برای آمریکا در سیاست خارجی خود در نظر می‌گیرد و تلاش می‌کند به مواجهه مستقیم با این کشور نپردازد. این کشور با استقرار سپر دفاع موشکی ناتو در خاک خود موافقت کرده، و طی همین مدت در شکل‌گیری و بقای گروه‌های سلفی - تکفیری موجود در غرب آسیا سهم بسزایی ایفا کرده است. تغییر موضعی که عموماً (فارغ از برخی مسائل) برای آمریکا ارزشمند بوده است. مجموعه این وقایع و سیاست‌های ترکیه در

غرب آسیا، در همگرایی و روابط عادی پیشین خود با ایران خلل ایجاد کرده و بر دامنه اثرگذاری سیاست‌ها و برنامه‌های آمریکا در منطقه با عنوان «آشوب خلاقانه» افزوده است (همان: ۳). در طرف مقابل، هرگاه ترکیه موضع مستقلی در مقابل سیاست‌های یکجانبه آمریکا اتخاذ کرده، روابط تهران و آنکارا مستحکم‌تر شده است. نمونه واضح چنین امری، مخالفت ترکیه با تحریم‌های یکجانبه آمریکا علیه ایران است که زمینه همکاری میان دو کشور را حتی در شرایط سخت فراهم کرده است. بر این مبنای ضرورت دارد که جمهوری اسلامی ایران در راستای کاهش میزان اثرگذاری آمریکا بر روابط دوجانبه خود با ترکیه، اقدامات جدی به عمل آورد و در بلندمدت، روابط به سمتی پیش رود که به ممانعت کامل از تأثیرگذاری واشنگتن منتهی شود (6:2017, Aydin). بنابراین جمهوری اسلامی ایران بر مبنای هنجارها و هویت‌های برگرفته از انقلاب اسلامی، همچنان اختلاف استراتژیکی با ایالات متحده آمریکا دارد و این موضوع بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در ارتباط با کشورهایی مانند ترکیه که متحد استراتژیک آمریکا است تأثیر بسزایی می‌گذارد.

اسرائیل

پس از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران با وجود ثبات برخی از عوامل موثر در سیاست خارجی، رفتار خارجی این کشور در قبال اسرائیل دچار دگرگونی اساسی شد. جمهوری اسلامی ایران در ابتدا، جدا از ملاحظات ژئوپلیتیک خود به قطع رابطه با رژیم صهیونیستی اقدام کرد و سیاست خاورمیانه‌ای را در پیش گرفت که در قالب پارادایم‌های واقع‌گرای و لیبرالی قابل فهم نبود. در حالی که قبل از وقوع انقلاب در ایران، این دو رژیم دوست و متحد یکدیگر بودند و در زمینه‌های گوناگون با یکدیگر همکاری بسیار نزدیکی داشتند (2:2009, Aghaei and Rasouli). در بین همسایگان ایران نیز ترکیه طی دهه‌های گذشته، روابط گسترده سیاسی، علمی، نظامی، اطلاعاتی و تجاری با اسرائیل برقرار کرده است. در این بین، یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های جمهوری اسلامی ایران در خاورمیانه، چگونگی روابط ترکیه با اسرائیل می‌باشد. همکاری‌های ترکیه و اسرائیل در منطقه برای ایران بسیار تعیین‌کننده می‌باشد. ایران در دهه ۱۹۹۰م، در مقابل اتحاد ترکیه و اسرائیل قرار داشت و اتحاد ۱۹۹۶م. برای امنیت ملی ایران تهدید جدی محسوب می‌شد. در نتیجه ایران در این زمینه به تقویت روابط استراتژیک خود با سوریه، حزب‌الله و گروه‌های فلسطینی پرداخت. علاوه بر این، همگام با اکثریت کشورهای منطقه به اتحاد ترکیه و اسرائیل اعتراض و آن را عامل ناامنی خاورمیانه عنوان کرد (159:2014, Imani). در هر حال روابط نزدیک ترکیه و اسرائیل برای ایران تهدید جدی بشمار

شکل دهد؛ این همگرایی می‌تواند قدرت چانه‌زنی ایران را در منطقه افزایش داده و تهدیدات امنیتی را کاهش دهد (Mustafavi, 2017).

از دیگر کشورهای تأثیرگذار در تحولات عراق، ترکیه می‌باشد که به عراق بیش‌تر رویکردی امنیتی دارد. مسئله حضور پ.ک.ک در منطقه کردستان و احتمال تجزیه عراق موجب نگرانی مقامات ترکیه و اهمیت فزاینده سرنوشت عراق برای ترکیه دارد. از نظر دولت‌مردان ترکیه هرگونه ناآرامی و تنش در عراق بطور مستقیم بر تحولات داخلی ترکیه تأثیرگذار خواهد بود، به همین خاطر پس از عملیات نظامی ترکیه بر علیه پ.ک.ک در سال ۲۰۰۷، دیدارهای رسمی بین مقامات دو کشور در راستای همکاری امنیتی دوجانبه صورت گرفت (Avci, 2014: 10). مسأله ترکمن‌های عراق، نحوه تقسیم آب دجله و فرات از دیگر چالش‌های اساسی ترکیه با عراق بوده است. روی هم رفته، می‌توان گفت که استراتژی ترکیه در عراق بیش‌تر متأثر از سه عامل موازنه قدرت، قومیت‌ها و منابع طبیعی بوده است. در نتیجه، فرآیند تشکیل دولت در عراق پس از اشغال آمریکا توسط به رقابتی بین آنکارا و تهران تبدیل شد. هر دو کشور برای تضمین دوستی خود با دولت مرکزی در بغداد و دیگر بازیگران تأثیرگذار در سیاست عراق به رقابت پرداختند. با این حال، نگرانی‌های امنیتی قدیمی ترکیه و ایران که از استقلال بالقوه یک کشور کُردی سرچشمه گرفته‌است باعث شد تا آن‌ها اختلافات و رقابت خود را کنار بگذارند و در تلاش‌های مشترک برای مهار تهدید مشترک شرکت کنند.

سوریه

سوریه بدلیل موقعیت خاص خود از مقدرات ژئوپلیتیکی خاصی برخوردار است، همواره مورد توجه کانون‌های قدرت در نظام بین‌الملل بوده است. همجواری با ترکیه، فلسطین اشغالی، لبنان، عراق و اردن موجب شده تا این کشور در نقطه ثقل مسائل حاد منطقه‌ای و بین‌المللی قرار گیرد؛ وجود رقابت ایدئولوژیک و سیاسی با رژیم بعث عراق و اتحاد راهبردی با ایران در جنگ هشت ساله و دوران پس از آن، مناقشه بر سر مسئله اکراد با ترکیه، حمایت از جنبش‌های مقاومت ضد رژیم صهیونیستی و ... همگی از مهم‌ترین مسائلی است که موجب شده تا این کشور در کانون توجهات منطقه‌ای و بین‌المللی قرار گیرد (Niakoei and Behmanesh, 2014: 103).

با شروع بهار عربی در کشورهای منطقه، ایران و ترکیه در این باره ظاهراً دیدگاه‌های مشابهی داشتند. با این حال تفاوت‌های استراتژیک و ایدئولوژیک آن‌ها باعث ایجاد رقابت بین دو کشور شد. طولانی شدن زمان بحران و در نتیجه، پیچیده‌تر شدن ابعاد

می‌رود؛ برای اینکه اسرائیل دشمن جمهوری اسلامی ایران بشمار آمده و هرگونه ائتلاف آن با سایر کشورهای منطقه به ضرر جمهوری اسلامی ایران (استفاده از خاک کشورهای همسایه برای فعالیت‌های جاسوسی و اجرای حملات نظامی علیه ایران در دهه ۱۹۹۰ میلادی) می‌باشد و برعکس دوری آن از دیگر کشورهای منطقه به نفع ایران (همگرایی با کشورهای منطقه در موضوع فلسطین در ژانویه ۲۰۰۹ میلادی در داووس) خواهد بود. بنابراین می‌توان گفت در صورت همگرایی ترکیه و اسرائیل در منطقه، شاهد ایجاد تنش در روابط ایران و ترکیه و همچنین، آغاز نامی در منطقه خواهیم بود و برعکس در صورت واگرایی این دو کشور، نزدیک شدن ایران و ترکیه بهم و همچنین، کاهش منازعات در بین کشورهای منطقه را متصور خواهیم بود.

براساس پارادایم سازه‌انگاری، رفتار خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال اسرائیل براساس فاکتورهای عینی نبوده، بلکه براساس هنجارهایی است که تأثیر مستقیمی بر منافع و هویت ایران اسلامی دارد، هنجارهای (عدالت‌جویی به همراه صدور انقلاب، قاعده نفی سبیل، تقسیم جهان به دارالسلام و دارالکفر و حفظ مصلحت اسلام) که نقش محدودکننده برای دولت‌ها بازی کرده و به مثابه معیاری برای رفتار بشمار می‌روند (Aghaei and Rasouli, 2009: 14). بنابراین شکل‌گیری منافع جمهوری اسلامی ایران و جهت‌گیری‌های سیاست خارجی آن نسبت به اسرائیل ریشه در نحوه شکل‌گیری و تکوین هویت آن دارد.

عراق

کشور عراق بدلیل قرارگرفتن در مرکز خاورمیانه و برخورداری از منابع عظیم انرژی، موقعیت ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی ویژه‌ای دارد. بروز تحولات در عراق و شکل‌گیری نظام سیاسی جدید، قدرت‌های منطقه‌ای را به نفوذ و افزایش قدرت منطقه‌ای خود در این کشور واداشت. در این میان جمهوری اسلامی ایران بعنوان یکی از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین همسایگان عراق، از فرصت‌های بیش‌تری نسبت به دیگر رقبای منطقه‌ای خود برخوردار شد. کنار رفتن رژیم بعثی عراق از قدرت و همچنین، نفوذ جمهوری اسلامی ایران به جهت برخورداری از مزیت‌های ژئوپلیتیکی، ژئواستراتژیکی و ژئواکونومیک اهمیت دوچندان داشت. از طرفی قرارگرفتن اکثریت شیعه در رأس حکومت عراق با توجه به قرابت فرهنگی و مذهبی این دو کشور، زمینه‌های مناسبی را برای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران جهت تأثیرگذاری بر توازن منطقه‌ای داشته است. جمهوری اسلامی ایران می‌تواند از راه نفوذ در گروه‌ها و احزاب شیعی نوعی ائتلاف با این کشور را در راستای تقویت هلال شیعی و محور مقاومت

آن موجب شد تا بیش از پیش شاهد بروز تضاد منافع میان بازیگران درگیر در این بحران باشیم. هریک از این بازیگران بسته به هویت و منافع خود، سیاستها و کنشهای متفاوتی را دنبال می‌کنند. چنانچه ترکیه در راستای ایده عمق استراتژیک و تفکر نوعثمانیگرایی خود سعی در پیشینه ساختن نفوذ خود در منطقه و نیز جهان اسلام داشته و می‌کوشد تا جایگاه خود را به یکی از مهم‌ترین بازیگران منطقه‌ای ارتقا بخشد. روی هم رفته، ترکیه سه نوع رفتار در برابر تحولات سوریه داشته است که ناشی از دکتترین عمق راهبردی است (safavi and Nabavi, 2015: 132). از طرف دیگر ایران نیز که سوریه را عمق استراتژیک خود، خط مقدم مبارزه با رژیم صهیونیستی و یکی از حامیان اصلی جبهه مقاومت در منطقه می‌داند، پیشینه تلاش خود برای حفظ دولت مرکزی و مشروع سوریه به عمل می‌آورد. لذا، چنین به نظر می‌رسد که رفتار هر یک از بازیگران بر ساخته و نیز تلاشی که «دیگری» و «خود» مورد اشاره به واسطه تصویری که آن بازیگر از برای حفظ و تقویت آن به عمل می‌آورد، سامان می‌یابد (Mahmoudi Kia and Farhadi, 2019: 19).

پدازش این موضوع از دیدگاه سازه‌انگاری بر این ادعا استوار است که کنشگران از هویت و منافع پیشینی و لایتغیر برخوردار نمی‌باشند، بلکه این هویت و منافع بواسطه فرایندهای تعامل و تقابل واحدهای نظام شکل می‌گیرند؛ لذا، هر یک از بازیگران بر اساس این فرایندها، هویت خود و دیگری را برمی‌سازند و مبتنی بر همین هویت، منفعی را برای خود تعریف می‌کند. از این منظر، ترکیه خود را بعنوان یک قدرت منطقه‌ای تلقی می‌کند که از موقعیتی ژئواستراتژیک و ژئوپلیتیک برخوردار است و بحران سوریه این موقعیت را برای آن فراهم آورده تا نفوذ خود را گسترش داده و به بازیگری برتر در مناسبات و ترتیبات منطقه‌ای تبدیل شود؛ هم‌چنین، این نفوذ می‌تواند به ایده نوعثمانیگرایی ترکیه و اعاده تاریخی آن نیز کمک شایانی کند. تجزیه و تحلیل رفتار سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال بحران سوریه را نیز می‌توان این چنین تشریح کرد که ایران با تلقی از خود به عنوان ام‌القرای جهان اسلام سعی در اعمال نفوذ و پیشینه‌سازی آن در پهنه جهان اسلام دارد و می‌کوشد تا هم‌پیمانان قدرتمند و دائمی بعنوان عمق استراتژیک خود ایجاد کند. مجموعه عواملی چون تاریخ، جغرافیا، سیاست، مذهب، رقابت‌های منطقه‌ای و ... باعث می‌شوند تا سوریه بعنوان شریکی راهبردی برای ایران بشمار رود. تلقی ایران از سوریه بر اساس همین تصویر، بعنوان کشوری دوست بر ساخته شده است که هویت و ارزش‌های یکسان متعددی با آن دارد (همان: ۲۶).

مسئله‌گردها

پس از وقوع انقلاب اسلامی، مسأله کردها به عنوان یکی از قوی‌ترین چالش‌ها در تحکیم جمهوری اسلامی ایران ظاهر شد؛ با این وجود جمهوری اسلامی ایران نه تنها وجود قومیت کُرد را انکار نکرد، بلکه آنها را به عنوان بخشی از ملت ایران تلقی و در واقع، با تأکید بر ریشه‌های قومی و زبانی مشترک بین ایرانیان و کردها به عنوان راهی برای ترویج تمامیت ملی عمل کرده‌است. با این اوصاف درگیری‌های خونین پس از انقلاب، نگرانی‌های امنیتی دولت درباره اکثر کردهای ایرانی که در منطقه مرزی کوهستانی در مجاورت مرزهای ترکیه و عراق قرار داشتند را بیش‌تر کرد. این مساله هم‌چنین، از تحولات منطقه‌ای و هم‌چنین، از دخالت‌های خارجی بی‌تأثیر نبوده است (Sinkaya, 2018: 5). کاربرد گفتمان جامع ملی و اسلامی توسط جمهوری اسلامی ایران پیامدهای مورد انتظار را در مورد کردها به ارمان نیاورد و سرانجام، با ظهور نگرانی‌های امنیتی ملی ایران در شرایط ژئوپلیتیکی جدید که با اشغال عراق توسط آمریکا همراه بود، فرصت‌های نسبتاً کم تقریباً به طور کامل از بین رفتند.

ترکیه نیز با اکثریت جمعیت کُرد (حدود ۱۵ تا ۲۰ میلیون نفر)، مساله کردها را با بیم و هراس مشابه کشور همسایه ایران، تجربه کرده‌است. ترکیه پس از انقلاب سال ۱۹۲۳ شاهد شورش‌های ادامه‌دار کُردها و جنبش‌های قومی- ملی کُرد را تهدیدی برای امنیت و تمامیت ارضی خود قلمداد کرد. سرانجام، «پ ک ک» که در اواخر دهه ۱۹۷۰ بر روی ترکیبی از ایده‌های ملی‌گرایی مارکسیستی و کُرد تاسیس شد، «جنگ چریکی» علیه ترکیه را آغاز کرد که در آن حملات تروریستی متعددی انجام شد. مبارزه مداوم دولت با «جدایی‌طلبی کردها» باعث شد که این دولت به مساله کردها با رویکرد امنیتی نگاه کند (همان: ۹). این کشور هم‌چنین، از راه همان لنز امنیتی جنبش‌های کردی را در عراق و ایران مشاهده می‌کرد و نگران افزایش سازمان‌های ستیزه‌جوی کُرد در کشورهای همسایه خود بود. به همین دلیل، ترکیه تلاش کرد تا اقدامات خود را علیه جنبش‌های شبه‌نظامیان کُردی با دولت عراق و ایران هماهنگ کند. به هر حال، ملاحظات تاریخی، ملاحظات ژئوپلیتیکی و منافع منطقه‌ای ایران و ترکیه مانع از هم‌کاری موثر میان دو کشور شده‌است (Yildiz: 2015).

با این وجود، مساله کردها برای سال‌ها روابط ایران و ترکیه را عمیقاً تحت‌تأثیر قرار داده‌است. این موضوع هم باعث نگرانی‌های امنیتی شده و منبع رقابت در پارامترهای کلاسیک روابط بین‌الملل بوده و گاهی هم دلیلی برای هم‌کاری بین کشورهای همسایه بوده‌است. اگرچه دو کشور همچنان مساله کردها را به عنوان یک مساله امنیتی در نظر گرفته‌اند و پیشنهاد کُردها برای استقلال به عنوان تهدیدی برای امنیت ملی ترکیه و منافع منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران و مانع اتخاذ سیاست‌های منطقه‌ای

حیاتی در روابط ترکیه و ایران در طول تاریخ ایفا کرده‌است؛ در این رابطه می‌توان گفت مؤلفه‌هایی همچون روابط با کشورهای آمریکا و اسرائیل، ناتو، منطقه آسیای مرکزی و قفقاز، بحث علویان ترکیه، ژئوپلیتیک شیعه و موضوع پان‌ترکیسم به واگرایی روابط آنها انجامیده‌است؛ و در موضوعاتی همچون مسئله کردها، برنامه هسته‌ای ایران و تحولات امنیتی منطقه بویژه تحولات کشورهای همسایه روابط دو کشور همگرا و تعاملی بوده‌است. بنابراین در دوره‌هایی که روابط ترکیه با کشورهای صدرالذکر دوستانه و گرم بود، همچون عضویت ترکیه در ناتو و برقراری روابط سیاسی و اقتصادی با آنها و بواسطه رابطه خصمانه این کشورها با ایران، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال ترکیه رابطه‌ای رقابتی و واگرایانه می‌شد که این مورد در تضاد کامل با کدهای ژئوپلیتیکی هر دو کشور (سیاست خارجی و منافع ملی) می‌باشد و برعکس در صورت تعارض منافع ترکیه با این کشورها، مانند انتقاد شدید دولت ترکیه از اسرائیل در خصوص مسئله فلسطین و حمایت از مسئله هسته‌ای ایران، جمهوری اسلامی ایران رابطه‌ای دوستانه و همگرا داشت. کنش و واکنش ایران و ترکیه در آسیای مرکزی نیز با تأسی از منطقه‌گرایی ژئوپلیتیکی تحت تأثیر متغیرهای اقتصادی، ایدئولوژیکی - فرهنگی و امنیتی - سیاسی و کارکردهای ناشی از آن است که به نوعی همکاری و رقابت بین این دو کشور را در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی شکل می‌دهد. رقابت اقتصادی ایران و ترکیه بارزترین وجه تقابل دو کشور در آسیای مرکزی و قفقاز بشمار می‌رود. رقابت در زمینه خطوط انتقال نفت و گاز، مبادلات تجاری و سرمایه‌گذاری حوزه‌های اصلی است که ایجاد تعاملات اقتصادی ایران و ترکیه را در حوزه جنوبی اتحاد شوروی مشخص می‌کند.

در مسئله علویان، ترکیه ادعا می‌کرد که ایران در راستای تحت فشار گذاشتن این کشور، از این گروه حمایت مالی و سیاسی می‌کند و در بحث شیعیان ترکیه نیز این ادعا وجود داشت. هرچند جمهوری اسلامی ایران این ادعاها را هرگز قبول نکرد؛ ولی این موارد باعث تبریگی روابط دو کشور شده‌است. در نقطه مقابل نیز جمهوری اسلامی ایران، ترکیه را به اقدامات پان‌ترکیستی و پیگیری مستمر آن محکوم می‌کرد. مسئله ژئوپلیتیکی کردها نیز موضوع مهم مورد بحث در سیاست خارجی دو کشور است؛ چرا که هر دو کشور اقلیت‌گرد دارند و بدین ترتیب توسط ناسیونالیسم‌گردی تحت تأثیر قرار می‌گیرند. این موضوع هم‌چنین، نقشی مهم در روابط ایران و ترکیه به ویژه در زمینه جنگ داخلی سوریه بازی کرد و باعث همگرایی دو کشور شد. اما بزرگ‌ترین مسئله‌ای که دو همسایه را از هم جدا می‌کرد جنگ داخلی سوریه بود زیرا هر دو کشور نه تنها در پی افزایش نفوذ خود در منطقه بودند بلکه دیدگاه‌های کاملاً متفاوتی را در مورد اینکه چه کسی باید حمایت

منسجم با توجه به مساله کردها شده‌است. تفاوت‌های موجود در رویکردهای ایران و ترکیه به سیاست‌های منطقه‌ای و واگرایی در منافع، مانع از توسعه هم‌کاری‌های منطقه‌ای بلندمدت در مساله کردها شده‌است (Sinkaya, 2018: 3).

ژئوپلیتیک شیعه

جمهوری اسلامی ایران با توجه به تحولات منطقه‌ای و جهانی و ظرفیت قدرت سخت و نرم و توانایی استفاده از آن مطابق با منافع خود، یک قدرت منطقه‌ای است. یکی از مهم‌ترین پایه‌های این قدرت، نحوه تأثیرگذاری ژئوپلیتیک شیعه برای ایران است. جمهوری اسلامی ایران با استفاده از نفوذ خود نزد شیعیان عراق و سوریه، ضمن افزایش تحرک سیاسی خود در منطقه و تثبیت جایگاهش، می‌تواند سایر تحرکات مخالف را در منطقه کاهش دهد (Gssss 9999988). از طرف دیگر، موضوع ژئوپلیتیک شیعه و گسترش اسلام سیاسی برای ترکیه که مدافع حکومت‌های سنی‌مذهب در منطقه است و هم‌چنین، با نظام سکولاری اداره می‌شود از جمله مسائل تأثیرگذار بر سیاست خارجی ترکیه در قبال ایران می‌باشد. با نگاهی از زاویه ژئوپلیتیک شیعی، بزرگ‌ترین نگرانی برای ترکیه از سوی عراق است. این وضعیت از دو منبع سرچشمه می‌گیرد: یکی از آنها، وضعیت روابط ترکیه با عراق در قرن بیستم است که روابط ترکیه با ایران را در هر دوره تحت تأثیر قرار داده‌است و دوم در ارتباط با برهم خوردن «محور بغداد» در سیاست خارجی ترکیه است. بنابراین، هرگونه توسعه و پیشرفت در ارتباط با ژئوپلیتیک شیعی، روابط ترکیه، عراق و ایران را تحت تأثیر قرار می‌دهد (Ahmadieh, 2016). اگر به تحولات پس از سال ۲۰۰۳ توجه کنیم و واقعیت‌های عراق جدید را نیز مد نظر قرار دهیم، از نظر سیاست خارجی ترکیه، تشکیل و احیاء مجدد «محور بغداد» امکان‌پذیر نخواهد بود. از بین رفتن هویت و جایگاه عرب‌های سنی عراق و حاکم شدن شیعیان در آن کشور، سیاست خارجی ترکیه در خاورمیانه را از هر نظر تحت تأثیر قرار می‌دهد. بنابراین، به رغم این که ترکیه طی جنگ، روابط دیپلماتیک خود را با ایران و عراق حفظ کرد و حتی راه دسترسی ایران به غرب را نیز فراهم کرد، پیروزی نهایی عراق نفع بیش‌تری برایش داشت. زیرا جلوی گسترش نفوذ انقلاب ایران را سد می‌کرد (Khorami, 2008: 59).

نتیجه‌گیری

از آنجا که در این پژوهش برآنیم تا بنیان‌های ژئوپلیتیکی تأثیرگذار بر سیاست خارجی ایران را نسبت به ترکیه مورد بررسی قرار دهیم چارچوب زمانی مورد استفاده در این پژوهش را دوره بعد از انقلاب اسلامی ایران در نظر گرفته‌ایم. ژئوپلیتیک نقش

رابطه‌ای پیچیده را که مخالف توضیحات ساده‌انگارانه ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک، هویت و ترجیحات نخبگان است، ایجاد کرده اند. شناخت دو گرایش همزمان اما متضاد در روابط ترکیه و ایران، یکی از آن‌ها به سمت رقابت و دیگری به سمت همکاری متمایل کرده و همچنین، سطح همکاری یا رقابت بین آن‌ها توسط منافع متقابل یا متضاد دو کشور شکل می‌گیرد که آن هم تحت تاثیر ژئوپلیتیک و ترجیحات نخبگان قرار دارند. بنابراین، می‌توان گفت تا زمانی که انگیزه‌های اقتصادی، ژئوپلیتیکی، سیاسی و ایدئولوژیکی در فضای روابط دو کشور خودنمایی کند، رقابت اصلی مهم در الگوی رفتاری دو کشور بازی خواهد کرد.

شود و نتیجه جنگ باید چه باشد، داشتند. مقامات ترکیه در بحران سوریه، برای تضعیف این قطب قدرت منطقه ای، نه تنها دولت بشار اسد را خطری جدی برای تحریک دوباره حزب کارگران کردستان عراق (پ.ک.ک) و علویان ترکیه را خطری برای امنیت داخلی خود دیدند، بلکه تداوم حیات دولت دمشق به عنوان مهم‌ترین عمق استراتژیک ایران را مانعی برای نفوذ و قدرت منطقه‌ای خود تلقی کردند. بر این اساس، با تغییر نظام حاکم بر سوریه و تغییر موازنه قدرت به سود خود، بازی بزرگی را بر سر تغییر موازنه قوای منطقه‌ای در منطقه شکل دادند درحقیقت، با توجه به طی دهه‌ها همسایگی، ترکیه و ایران

References

- Alili la oo "d Dybb Al-Nouimat et al. (2019). Geopolitical interest of Iran in Central Asia. *International Relations and International Law Journal*, [S.l.], v. 87, n. 3, p. 40-46, oct.
- Abolghasemi, Mohammad Javad and Hossein Ardoush (1378). *Turkey at a Glance*, Tehran: Al-Huda Publishing [in persian].
- Ahmadi, Q. (1395). *Military Investment and Economic Growth in Saudi Arabia and Turkey from 2000 to 2015*, Supervisor: Zahedi, Nessa, M.Sc. Thesis, Mofid University [in persian].
- Aghaei, S. D. & Rasouli, E. (1388). Constructivism and foreign policy of the Islamic Republic of Iran towards Israel. *Quarterly Journal of Politics*, 1, (39) [in persian].
- Avci, E. (2014). *AB" İİ N İRAK'I İŞGLLİ RRRRII TRRIİ EEİİ N İRAK POLİTİAASI VE PKK SORUNU (2003-2013)*, USBED.
- Aydin, A. (2017). *Turkey-Iran Relations in the Light of Nuclear Power Debates and Arab iii gg, Turkey's Rlle add Tee uqtrre ff Relations*. *International Journal of Alanya Faculty of Business*, Vol: 7, No: 2 s. 123-130.
- Bayram S. (2018). The Kurdish question in Iran and its effects on Iran-Turkey relations, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 45:5, 840-859.
- Bayram, S. (2019). *Turkey-Iran Relations after the Islamic Revolution of 1979 in: Turkey-Iran Relations after the JDP*. Istanbul: Institut frnnaaid d'ttssss aatoliensss .
- Ebrahimi, A. & Akhavan, S. (1389). *Proceedings of the Second Iran-Central Asia Review Conference*, November 2010[in persian].
- Hafeznia, M.R. (1381). *Political Geography of Iran*, Tehran: Samat [in persian].
- Hosseinpour Pouyan, R. (1392). Explain the geographical and geopolitical components of relations in geopolitical areas. *Journal of Geopolitics*, Ninth Year, No. 2, pp. 230-161[in persian].
- Imani, H. (1393). *Relations between Turkey and Israel during the Justice and Development Party*, Tehran, Entekhab Publishing [in persian].
- De Neve, J., & Lesage, D. (2018). *Continuïteit en fluctuatie in de Turks-Iraanse relatie 2002-2018: rivaliserende vrienden of bevriende rivalen? Masterproef voorgelegd voor het behalen van de graad master in de richting EU-studies*.
- gggin Gşşşş ,*Power Struggle Between Turkey and Iran in Shia Geopolitics*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 74, No. 1, 2019, s. 57 – 88.
- Gol Karami, Abed, (1396). *Explaining the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran from a Geopolitical Perspective and Presenting an Optimal Regional Model*, Supervisor: Yadaleh Karimipour, PhD Thesis in Political Geography, Faculty of Geography, Kharazmi University, Tehran.
- Khorami, Mohammad Ali, *The Iran-Iraq War in UN Documents*, Tehran: Sacred Documentation and Defense Center, 2008, Vol. 1, p. 56[in persian].
- Kerim Yildiz, (2015). *The Kurds in Turkey: EU Accession and Human Rights* (London: Pluto Press. Iran: Freedom of Expression and Assiii ttinn in the Krr dish Rggi'''' , *Human Rights Watch*.
- Lupovici, A. (2019). *Constructivism methods: a plea and manifesto*, London: British International Studies Association.
- Mohammadi, Manouchehr. "Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran: Principles and

- Issues", Tehran, Justice Publishing, 1997 [in persian].
- Mojtahedzadeh, P. (1391). Geopolitical philosophy and function, concepts and theories in the age of cyberspace; Samat Publications, Tehran [in persian].
 - Mostafavi, Gh. A. (1396). Analysis of Geopolitical Relations between Iran and Turkey (2003-2016), Supervisor: Yashar Zaki, M.Sc. Thesis in Political Geography, Faculty of Geography, University of Tehran[in persian].
 - Mottaqi, A. (1390). Explaining the Geopolitics of Islamism in Turkish Foreign Policy with a Structuralist Approach (1995 to 2011), Supervisor: Rasoul Afzali, Thesis for a PhD in Political Geography, Faculty of Geography, University of Tehran. [in persian].
 - Mottaghi, A. (2015). Analysis of the grounds of incompatibility in Iran-Saudi Arabia relations based on structural theory, Quarterly Journal of Strategic Policy Research, Volume 12, Number 13.[in persian].
 - Mahmoudi Kia, M., & Farhadi, A. (1398). A Comparative Study of the Foreign Policy Action of Iran and Turkey in Relation to the Syrian Crisis Based on Constructivist Theory. International Relations Studies. 12 (47), 178-151. [in persian].
 - Niakoui, S. A., & Bahmanesh, H. (1391), Actors Opposed to the Syrian Crisis: Goals And Approaches, Foreign Relations Quarterly, Volume 4, Number 4[in persian].
 - Ozkan, G. (2010). Türkiye'nin Orta Asya ve Kalkssya'kkki Bll gssll Pll itikssıaaa Eeerji Gvvlıll iği, Akeemik Bakı,, Cilt 4 Syıı,, ss88-19.
 - Özcan, N. A., & Özdamar, Ö. (2010). Uneasy Neighbors: Turkish-Iranian Relations Since the 1979 Islamic Revolution. Middle East Policy 17(3), 101-117.
 - Philpott, D. (2019). Revolutions in Sovereignty: How Ideas Shaped Modern International Relations (Princeton, NJ: Princeton University Press.
 - Rafi, H. & Mazloumi, I. (1391). Barriers to the convergence of Iran and Turkey in Central Asia and the Caucasus. Central Eurasian Studies, 5 (No. 10 (Spring and Summer 2012) [in persian].
 - Sajjadpour, Kazem. Geopolitics and Iran's Foreign Policy: Continuity and Change. Proceedings of the First Scientific Congress of the Geopolitical Association of Iran, (1383), pp. 240-224[in persian].
 - AAAAK BA,, RRRAGTTT IMM AND RIVALRY: THE NATURE OF TURKEY-IRAN RLLATIONS ” Journal of Third World Studies, Vol.12, No.3 (2013), p. 3-4.
 - Vosoughi, S., & Rezaei, M. (1394). Turkish-American considerations in relations with Iran. Journal of Defense Policy, 24 (93) [in persian].
 - Zehfuss, M. (2020). Constructivism and Identity, a Dangerous Liaison, European Journal of International Relations, Vol. 7. No.3, pp. 315-328.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی